

Kam dle preambule Ústavy ČR a Listiny práv a svobod geopoliticky přináleží český stát? According to the Preamble of the Constitution of the Czech Republic and the Charter of Fundamental Rights and Freedoms, where Does the Czech State Belong Geopolitically?

VLADIMÍR ZOUBEK¹

Abstrakt

Preambule české ústavy a naše západní civilizace vycházející z ochrany principů svobody, rovnosti před zákonem a Bohem, legitimacy a legality, právního státu, spravedlnosti, tolerance a sekularity je stále více konfrontována s externími – z globalizace vyplývajícími – vlivy a bezpečnostními riziky. Toto je problém střetu civilizací recentně ve východní Evropě.

Klíčová slova

preambule české ústavy, právní axiologie Západu, střet civilizací, migrace, právní a ústavní věda

Abstract

Preamble of the Czech Constitution and our Western civilization based on the protection of the principles of freedom, equality before the law and God, legitimacy and legality, the rule of law, justice, tolerance, and secularity are more and more confronted with external impacts and security risks arising from globalization. It is problem of Clash of Civilizations in East Europe.

Key words

preambula of the Czech Constitution, Legal Axiology of the West, Clash of Civilizations, Migration, Law Science and Constitutionalism

DOI

<http://dx.doi.org/10.37355/fvpk-2022/2-06>

1. Evropský démos v defenzivě v globálním prostředí Clash of Civilizations

My „evropský démos“ (a jeho elita – akademičtí myslitelé – byť jsme situační „vznešená bída“, neb nejsme plutokraté) jsme z jedné humanistické lidskoprávní krve, filozoficky i v rámci konstitucionální jurisprudence.

1 doc. JUDr. Vladimír Zoubek, CSc., LL.M., MBA, Vysoká škola finanční a správní, a.s., Fakulta právních a správních studií, Katedra práva

„Zoufalci“ – jistě registrujeme lidské tragédie utopivších se běženců ve Středomoří (pokud nemáme hroší kůži). Naše kulturní nadvláda se hroutí – příkoří koloniálního a otrokářského období evropských dějin je v mimoevropském prostoru chápáno jako morální záminka pro revanš ze strany postkoloniálního světa. Jsme historickým „lidskoprávním“ středem světa vzešlého z osvícenství a republikánského demokratismu. Evropa v tenzi „špatného svědomí“ negativních konotací nacionálního socialismu (vyvolené árijské rasy, vichistické Francie atd.), kolonialismu britskoimperiálního ražení ve střihu mnichovanství, genocidy židovství, Arménů a jiných „podřadných“ subjektů, fašismu Italského království a v neposlední řadě gulagovského stalinismu a neostalinismu je momentálně v ideologické a právní defenzivě.

Humanitární otázka zní: Kdo bude vítěz v diskurzu „Univerzalita lidských práv a contrario globalizace (multikulturalizace) lidských práv?“ Kdo bude vítěz? Evropa to nebude. Nový svět americký (Pax americana)?, postkoloniální společnosti?, Střed světa (Čína)?, nebo snad Ruské byzantské impérium?

Podle dnes již legendárního amerického profesora Samuela Huntingtona střet civilizací se reálně projevuje v různých aspektech geopoliticky jak na hraničních čárách a teritoriích mezi civilizacemi, tak i interně v rámci globální migrace mezi Jihem a Severem.

Globální migrace je pochopitelný objektivní proces, který má aspekty nejen sociální, právní, ústavně právní a bezpečnostní, ale dotýká se analýzy (a novelizace) Bezpečnostní strategie ČR, bezpečnostní doktríny státu, možná i Ústavy ČR, ale zejména euroatlantické civilizace a Organizace severoatlantické smlouvy (NATO).

Právní a bezpečnostní aspekty globální migrace s přihlédnutím k bezpečnostní doktríně státu a euroatlantické civilizace jsou fenoménem nejen pro formulaci příštích vědeckovýzkumných úkolů vysokoškolských a akademických institucí, ale i pro politické státní elity západních demokratických států.

Trestní politika českého státu v geografickém centru Evropy musí se vymanit z teoreticky definovaných klíše minulého století (společenská nebezpečnost) a recentnosti (společenská škodlivost) a v restrikci právní a bezpečnostní vědy reflektovat bezpečnostní rizika z pohledu právní axiologie nejen euroatlantické (západokřesťanské), „svobodné“ civilizace, ale též prizmatem globálních změn střetu mezi legalitou a globální moralitou. A důkazem může být jen přežití, rozvoj nebo krize lidských práv a globální bezpečnosti.

Čili: otázkou (v podstatě bytostní fundamentální evropskou kruciólní otázkou) je – ať chceme, či nechceme o tom přemýšlet – metodologická nadčasová hypotéza „naší doby“: **je migrace** (legální či nelegální) z mimoevropských prostor středovýchodních a severoafrických, přes vnější schengenskou hranici, přes Řecko, Itálii (Lampedusu a Pantelerii) a Španělsko (přes Ceutu a Melillu), je pro „nás“ (evropský „démós“) **pozitivní, či zhoubná?** Umíme nezaujatě, přísně vědecky a temperálně (pro pět či šest generací) odhadnout ústavněprávní a kriminologické aspekty europeizační, včetně lidskoprávních rozměrů a objektivních bezpečnostních rizik?²

2 Autor volně navazuje na předcházející úvahy: ZOUBEK, Vladimír. Ústavněprávní aspekty jusnaturalní nebo pozitivněprávní podstaty práva na azyl (na podkladě evropského démosu a sebevraždy Evropské unie),

Dnes žije snad sedm miliard lidí na této planetě a toto číslo roste. Globalizace znamená, že sociální nůžky se dramaticky rozevírají, že **bohatí stále více bohatnou a chudí stále více chudnou** a že postupně mizí „střední třída“ coby volební základna demokracie. Nevládní a nezávislá instituce Oxfram v lednové zprávě (Ekonomika pro jedno procento)³ tvrdí, že 62 plutokratů a nejbohatších globálních multimiliardářů vlastní dohromady zhruba tolik majetku jako chudší polovina veškerého lidstva: šokující nepoměr je *62 subjektů ke zhruba třem a půl miliardám lidských bytostí*. Pokud plutokraté a oligarchové hledají **daňové ráje** s cílem alokace globálního kapitálu mimo daňovou suverenitu států, **nejchudší z chudých hledají migrační cesty k přežití**. Geograficky Evropa, severní Amerika, bývalá dominia Commonwealthu, Japonsko a další asijsí tygři jsou tzv. bohatý „**Sever**“. Jejich obyvatelstvo se vzhledem k **nízké porodnosti** početně zmenšuje a výrazně **stárne**. Koeficient porodnosti má cca 1,5 (1,5 dítěte na jednu matku) – aby společnost nevymírala, potřebuje koeficient porodnosti 2,1 dítěte na jednu matku. Během další generace bude **problém** udržet přijatelný **přrůstek** ekonomického růstu a **penzijní systém**.

Naopak v převážné části „postkoloniálního světa“ počet obyvatel roste a převažují **mladí**. Stále chudší „**Jih**“ představuje 80 % hladovějících či **hladem** ohrožených lidských bytostí, které se ze zóny hladu a etnických a náboženských **válek** tlačí do „severního“ ekonomického ráje (bez ohledu na existující mezinárodně platné státní hranice).

2. České ústavní právo o právu na azyl v mezích evropského humanismu

Musíme si položit otázku, jak české ústavní právo doktrinálně chápe „právo na azyl“. To je skutečně právní a státoprávní teoretická i praktická otázka.

Je to lidské právo **první**, či **druhé** generace?

Podle ústavního zákona Federálního shromáždění č. 23/1991 Sb. je nepochybné – jak dikcí, tak strukturálně – že jde „pouze“ o lidské právo **pozitivní**. Dle čl. 43 Listiny základních práv a svobod „*Česká a Slovenská Federativní Republika (rozuměj: Česká republika) poskytuje azyl cizincům pronásledovaným za uplatňování politických práv a svobod. Azyl může být odepřen tomu, kdo jednal v rozporu se základními právy a svobodami.*“ Analogicky odkazujeme zejména na Nález Ústavního soudu České republiky: **Nález ÚS: IV. ÚS 553/06 z 30. 1. 2007 (N 17/14 SbNU 217)**, který judikatorně stojí na stanovisku, že právo na azyl je akt státu v rámci správního řízení bez právního nároku žadatele v mezích správního uvážení suverénního státu. Exteritoriálně lze odkázat zejména na čl. 18 Listiny základních práv a svobod EU, čl. 14 Všeobecné deklarace lidských práv a čl. 1 a čl. 33 Ženevských úmluv a na další prameny, ale to není účelem autorů.

Právo na osobní integritu, soukromí, zákaz mučení, osobní svobodu, domovní svobodu, cogitationis nemo partitur, svobodu pohybu a pobytu, to jsou lidská práva **první**

s. 402–411. In: CVRČEK, František a Helena JERMANOVÁ (eds.). *Metamorfózy práva ve střední Evropě, V., Překrásný nový svět nebo ostrov? Plzeň: Aleš Čeněk, 2016, 415 s. ISBN 978-80-7380-636-1.*

3 <https://www.oxfram.org/en/research/economy-1>.

generace práv vrozených, jusnaturaálních dle doktríny zpozitivňování fundamentálních práv. Nicméně **soukromá lidskoprávní teritorialita** je patrna v diferenciaci legálních definic specifických subjektů, které mají rozdílné právně-procesní režimy ústavní a správní.

Názory předních českých právních teoretiků a konstitucionalistů jsou jednoznačné – stojí na stanovisku, že čl. 43 Listiny základních práv a svobod deklaruje právo azylu jako právo **druhé**, resp. i třetí generace. **Právo azylu nepatří k přirozeným právům člověka, ani právům občana, čili není na něj právní nárok v mezích správního uvážení.** Toto stanovisko doktrinálního právního vědomí zastávají jak učenci Právnické fakulty Univerzity Karlovy (např. prof. Václav Pavlíček, prof. Aleš Gerloch, JUDr. Jiří Hřebejk, doc. Vladimír Zoubek), prof. Karel Klíma (s výhradami procesního charakteru), plejáda brněnských ústavních soudců a akademiků Právnické fakulty Masarykovy univerzity, doc. Jiří Jirásek z olomoucké právní fakulty atd., čili o tomto **není** zásadní **spor** či diskurz.⁴ Zásadní spor se vede o suverenitu nárazových národních států **vnější schengenské hranice** (zejména se to týká Řecké republiky, Italské republiky, Španělského království) *a contrario* humanitární a sociální aspekt azylového posuzování v evropské dimenzi.⁵

Nekontrolovaný a nekontrolovatelný příval migrantů *ohrožuje národní identitu nejen evropských států, ale celých integračních seskupení.* Problém globální xenofobie a antidemokratismu je stále aktuálnější.

Postmoderní duchovní a vědecká skepse v právovědě a státovědě reflektuje krizi západního právního a civilizačního myšlení, která je **v kontrastu se silícím multikulturálním tlakem** islámu a se zcela šokujícím válečným tlakem byzantské (východokřesťanské) postsovětské civilizace reprezentované Ruskou federací (resp. Ruským impériem) v prostoru Krymu, Luhanska a Doněcka. Ukrajina, vedle Balkánu, Středního východu (Jeruzaléma), Sýrie, Afghánistánu, Iráku a dalších teritorií je typickým příkladem kritického střetávání civilizačních hodnot. **V boji o duchovní a materiální dominanci a nadvládu není jednoznačného vítěze: absenteje jednomyslně přijímaný legitimní subjekt globálního řízení.** Není světový stát, není světové právo, není globální řád mezinárodní (vyjma mezinárodního práva, ale bez světového čteníka, který by vymáhal a interpretoval normy mezinárodního práva). **Clash of Civilizations** je pochmurná vize Samuela Huntingtonga, která se **může i nemusí** naplnit při prosazování univerzalizmu základních práv a svobod, jusnaturaálního charakteru lidských práv a eliminaci neprůhledné moci

4 Blíže viz: PAVLÍČEK, Václav a kol. *Ústava a ústavní řád ČR, 2. díl.* Praha: Linde, 1995, s. 309–312. ISBN 80-7201-00-X., GERLOCH, Aleš, JIŘÍ HŘEBEJK a VLADIMÍR ZOUBEK. *Ústavní systém ČR. 5. vyd.* Plzeň: Aleš Čeněk, 2013, s. 328–329. ISBN 978-80-7380-423-7., KLÍMA, Karel. *Listina a její realizace v systému veřejného a nového soukromého práva.* Praha: Wolters Kluwer, 2014, s. 16 a 32–34. ISBN 978-80-7476-647-1., JIRÁSEK, Jiří a kol. *Ústavní základy organizace státu.* Praha: Leges, 2013, s. 94–98. ISBN 978-80-87576-57-1., WÁGNEROVÁ, Eliška a kol. *Listina základních práv a svobod. Komentář.* Praha: Wolters Kluwer, 2012, s. 852–865. (autor: MOLEK, Pavel) ISBN 978-80-7357-750-6 etc.

5 Blíže viz např. VEČEŘA, Miloš a Tatiana MACHALOVA. *Europeizace práva v právně teoretickém kontextu. Výklad základních pojmů.* Acta Universitatis Brunensis, Iuridica, No. 372, Brno: Právnická fakulta MU, 2010, 227 s. ISBN 978-80-210-5171-3.

nadnárodních ekonomických a finančních elit a globálního zločinu, který parazituje na tranzitu a obchodování s lidmi.⁶

S nelegální migrací roste riziko expanze tzv. Islámského státu a extremistického hnutí Taliban, který nemá přesně limitované státní hranice v rámci principu personalitativy a principu teritoriality a jeho sympatizanti a námezdní ozbrojenci operují i na území EU.⁷

Latentním islámským terorismem a tristní, stále bezvýhodnou válečnou situací ve východní Evropě (zvláště na Ukrajině) jsou totiž **ohroženy právní jistoty** právního státu: svoboda a liberalismus, rovnoprávnost a občanství, demokratická forma vládnutí a legitimita, legalita a justiční instrumentalizace právního státu a zejména jusnaturalní podstata fundamentálních lidských a občanských práv a svobod. Čl. 2 odst. 1 Listiny základních práv a svobod uvádí, že „Stát je založen na demokratických hodnotách a nesmí se vázat ani na výlučnou ideologii, ani na náboženské vyznání“. V duchovní a morální sféře je stát neutrální a „relativistický“. Tato neutralita (liberálnost) státu je podepřena apolitičností státní správy a nezávislostí soudců. **Stát** nemůže z ideologických a obdobných důvodů nikoho ani diskriminovat, ani privilegovat. **Je povinen tolerovat veškeré jednání, jež zůstává v rámci ústavního práva.** Čili *liberální právní stát se netváří, že je morální, je jen „ústavní“. Co není zakázáno zákonem, je dovoleno.*

3. Český národ není v české ústavě (ale měl by možná být) v turbulencích globálního vidění světa: jsme občanský či národní stát v euroatlantické civilizaci?

Ústavně „národní státy“ jsou historickým výsledkem ekonomického sjednocování národních trhů v etapě liberálního kapitalismu v 16.–18. století na starém kontinentě: sjednocení „malého“ Německa (bez Rakouska), sjednocení italských států, spojení Anglie a Skotska jakožto Spojené království Velké Británie, národní obrození Slovanů v Rakouském císařství atd. V období globalizace se státy stávají téměř anachronismem a jsou subsidiárním hráčem v éře integrace – europeizace, atlantizace, byzantinizace, panislamizace, panarabizace, bharatizace, japanizace, středo-světovo-izace (konfucionizace, taoizace a buddhizace), afrikanizace, hispanizace, judaizace a dalších právních civilizačních „izaizací“. Ty šťastné a velké národy a velmoci světa, které mají či měly moře, objevné výpravy, expanzi, kolonie, globální obchod a multikulturální styk jsou daleko otevřenější k migraci i emigraci.

Český národ a stát je historicky zcela nevýrazný a relativně **nevýznamný** z téměř dvou set státních subjektů mezinárodního práva veřejného. Česká republika je ve středu Evropy, kde se protínají a protínaly geopolitické silokřivky velmocenské: mezi germanizačním

6 Dostupné české překlady: HUNTINGTON, Samuel P. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers, 2001, 447 s. ISBN 80-86182-49-5., a *postliberální protipól: FUKUYAMA, Francois. Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers, 2002, 379 s. ISBN 80-86182-27-4.

7 ZOUBEK, Vladimír. *Aplikační a interpretační problémy § 321 trestního zákoníku*. In: JELÍNEK, Jiří, Jaroslav IVOR a kol. *Trestní právo EU a jeho vliv na právní řád ČR a SR*. Praha: Leges, 2015, s. 239–245. ISBN 978-80-7502-080-2.

prostorem (v novověku připomínáme nacistickou právní ideologii) a východním byzantinismem (v novověku evokujeme zejména dočasnou okupaci Československa vojsky Varšavského paktu a tzv. neostalinistickou „normalizaci“). Dnes je Česká republika „etnicky vyčištěným státem“ od roku 1945 rozhodnutím velmocí v Postupimské konferenci: 3,5 milionu sudetských Němců, bývalých československých občanů, bylo transferováno, mj. na základě malého a velkého retribučního ústavního dekretu prezidenta Republiky československé, coby obsoletní právní normy, romská problematika je v ČR dnes chápána spíše sociálně. V průběhu druhé světové války a těsně po ní byly pohyby národů s dnešní dobou nesrovnatelné. Evropou se přemístilo více než 25 milionů lidí, např. 13,5 milionu Němců bylo přesídleno z východního Pruska, Pomořanska, Slezska i Sudet. Xenofobní nálady české veřejnosti (které nevybočují z ekvilibria evropských nálad) jsou založeny „geneticky“ z tisícileté reflexe o přežití v restriktivním česko-moravsko-slezském prostoru.

„Stát Čechů“ je ústavně občanským státem: v Preambuli Ústavy České republiky čteme: „*My občané České republiky v Čechách, Moravě a Slezsku...*“. Je nebývalým štěstím a spásou pro naši euroatlantickou západokřesťanskou civilizaci „svobodného světa“, že **ctíme právní axiologii Západu**, která stmeluje naše odhodlání:

1. svoboda – Quae lex non prohibet, debent permisa videri,
2. rovnoprávnost a občanství – rovnost před zákonem a Bohem,
3. demokracie jako forma vlády a legitimita státní moci od lidu,
4. právní stát a právo na spravedlivý proces,
5. jusnaturalní podstata základních lidských práv a svobod (v mezích zákona),
6. sekularita.

Přední český konstitucionalista Aleš Gerloch si dovilil oprášit vizi české státnosti jako konstrukci „českého lidu“ a „českého národa“ a svoji verzi novely české ústavy několikrát artikuloval. Namátkově vzpomenu na periodikum Soudce, roč. XVIII, 2016, č. 11–12, s. 56–61 a jeho hlavní referát v rámci Pražského právního podzimu „Ústava a ústavnost v České republice“, nebo na mediální diskusi laickou (politickou) na stránkách Práva (15. 12. 2016, s. 7) a contrario laická reakce novináře Josefa Koukala v témže tisku z 15. 11. 2016, s. 6. Akademická obec však v mezích právního vědomí de constituone ferenda názor Gerlochův vesměs vítá, byť s určitými soudcovskými výhradami (Pavel Rychetský, Tomáš Lichovník etc.), které jsou čitelné na s. 4 již vzpomínaného Práva z 14. 11. 2016. Škoda, že plodná diskuse usnula, neb současní čeští politici a ústavodárci mají „jiné“ (předvolební) starosti.

Výše uvedený námět Gerlochův by měl ústavně znít v Čl. 1, odst. 2 následovně: „Česká republika je vlastní příslušníků českého národa a národnostních a etnických menšin, které jsou s ní trvale spjaty. Právním výrazem tohoto trvalého svazku je institut státního občanství.“

Domnívám se, že tato dikce by lépe vystihovala ekvilibrium principu teritoriality (vlasti) a principu personality v české ústavě v Česku (jazykově vyloženo jako „země Čechů“) v návaznosti na znění Preambule Ústavy České republiky, kde se dovoláváme na dávnou státnost zemí Koruny české a československé státnosti „československého ústavního národa“, nehledě na konstrukci některých ústav evropských a mimoevropských. Pozitivní eurofederalismus tím rozhodně nemusí být dotčen.

V posledním půlroce se mi dostala do ruky vynikající publikace izraelského autora Yorana Hazonyho *Chvála nacionalismu* (Praha: Leda, 320 s., ISBN 978-80-7335-666-8), přesvědčivě tvrdícího, že konec imperialismu globálně a počátek pacifismu ve světě je v instrumentalismu národních států. Je to rozhodně nový pohled a contrario integračním celosvětovým tendencím. Rozhodně je to významný pohled izraelského autora na svět, vedle amerických profesorů, již klasiků, dokumentujících zánik komunismu a rozpad Sovětského impéria, totiž Samuela Huntingtona (*Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers, 2001, 441 s., ISBN 80-86182-49-5) a Francise Fukuyamy (*Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers, 2002, 379 s., ISBN 80-86182-27-4). Po pozorném přečtení a saturaci fakt na 1140 stranách pozorný čtenář analyzuje postavení euroatlantického kulturního, ústavního a bezpečnostního prostoru a českého státu v globálních souvislostech.

Liberální i recentní kapitalismus je založen na legální smlouvě. Proletář (a třeba prostitutka) je ceněn kapitalistou (nebo státem) za cenu pracovní síly, nebo subsidiárně mzdou. Problém Evropy, Japonska a dalších postindustriálních zemí je v gerontogizaci a vymírání (věda thanatologická není příliš populární): až třetina ekonomicky neaktivních obyvatel a surovinová a energetická závislost je ekonomickou zátěží starého kontinentu. V postkoloniální společnosti jsou ovšem téměř dvě třetiny mladých a „schopných“ pracovních sil. Podvědomí ekonomického kondominia EU (Spolkové republiky Německa a Francouzské republiky) je: „ať na nás a za nás makají“. To je možné, ale nejisté, ba hrubý omyl, asi takový, když v padesátých letech minulého století československý komunistický režim ne zcela úspěšně převychovával slovenské Romy coby novou pracovní sílu ve vysídlených českých Sudetech.

Za třicet let interpretační formulace v Preambuli Ústavy ČR a Listině práv a svobod neztratily svoji aktuálnost. Občanský princip, tradice dávné státnosti zemí Koruny české, ale i státnosti československé (měli jsme státní hranice i s Rumunskem a Maďarskem), přirozenoprávní podstata fundamentálních práv a svobod, principy právního státu, humanismus, demokratismus, vůle být součástí států, které ctí demokratické hodnoty a další postuláty – to vše řadí český stát do semiperiferie euroatlantického, západokřesťanského civilizačního prostoru svobodného světa, Evropské unie a Organizace severoatlantické smlouvy.

Použitá literatura

GERLOCH, Aleš, Jiří HŘEBEJK a Vladimír ZOUBEK. *Ústavní systém České republiky*. 6. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2022, 574 s. ISBN 978-80-7380-865-5.

GERLOCH, Aleš. Ústava a ústavnost v České republice. In: *Soudce*. Roč. XVIII, 2016, č. 11–12, s. 56–61.

BRUNA, Eduard, Markéta BRUNOVÁ a Vladimír ZOUBEK. Vymezení pojmů bezpečnost, bezpečnostní strategie, bezpečnostní doktrína a bezpečnostní politika státu, s. 23–50. In: PORADA, Viktor a kol. *Bezpečnostní vědy*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2019, 780 s. ISBN 978-80-7380-758-0.

ZOUBEK, Vladimír. *Postmoderní práвовěda a státověda*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016, 464 s. ISBN 978-80-7380-598-2.

ZOUBEK, Vladimír. Aplikační a interpretační problémy § 321 tr. z.: europeizační úvahy de lege ferenda (v mezích internacjonalistiky a státovědy). In: JELÍNEK, Jiří, Jaroslav IVOR et al. *Trestní právo EU a jeho vliv na právní řád ČR a SR*. Praha: Leges, 2015, s. 239–245. ISBN 978-80-7502-080-2.

ZOUBEK, Vladimír. Novoty práva jako oběti právu a globalizace. S. 248–258. In: BĀRĀNY, Eduard (eds.). *„Ako právo reaguje na novoty“*. Bratislava: VEDA, Slovenská akadémia vied, 2015, 392 s. ISBN 978-80-224-1469-2.

ZOUBEK, Vladimír. Středoevropská právní filozofie před a po Viktoru Knappovi. In: KNAPP Viktor. *Vědecké dílo v proměnách času*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2014, s. 69–83. ISBN 978-80-7380-509-8.